EGON METS: «Küüditamise lugu on osa meie rahva kollektiivsest minast»

Juuniküüditamise aastapäeva eel avame Eesti ajaloo üht valusamat haava koos pikaajalise ajalooõpetaja Egon Metsaga.

KÄRT DEVANEY
kart.devaney@
virumaateataja.ee

Egon Mets kommunismiohvrite mälestuskivi juures Võsul.

ERAKOGU

Homme möödub juuniküüditamisest 82 aastat. Mil moel oskame ühiskonnana küüditamisest mõelda täna? Kas hinges on rõhuv repressioonide umbsõlm just meie kodumaa ajaloo tõttu või oskame oma vabadust kõrgemalt hinnata just selle kiuste?

Te olete palju aastaid õpetajana töötanud. Mismoodi tänapäeva noored küüditamise teemale vaatavad? Kas see läheb neile korda või mil moel nad sel teemal arutlevad?

Mul on tõepoolest enam kui veerandsajandi pikkune ajalooõpetajatöö kogemus koolist, sellest tulenevalt ka võrdlusvõimalus. Tuleb tõdeda, et mingis mõttes muutub küüditamisest kõnelemine, toonase katastroofi edasiandmine tänaste noorte põlvkonnale iga aastaga keerulisemaks. Aga mitte seetõttu, et noori see teema ei kõnetaks või ei puudutaks. Sugugi mitte – neid puudutab ja vapustab see vägagi. Küsimus on lihtsalt selles, et nende noorte isiklik perekondlik mälu ja pärimus on selles kontekstis juba katkenud või katkemas. Aina vähem on elus vanavanemaid ja vanavanavanemaid, kes küüditamise ise läbi elasid ning sellest järeltulijatele jutustasid. Paarikümne aasta eest oli noori, kes koolis tihtipeale omaenda perekonnalugu, oma perekondlikku traumat jagasid, märksa rohkem. Midagi ei ole parata, aeg teeb oma töö. Nonde traagiliste aegade mäletajaid jääb meie keskel üha vähemaks. Seda suurem on iga ajalooõpetaja vastutus.

Kuidas sel juhul teemaga õpilasteni jõuda, kui isiklik kontakt puudub?

Olen veendunud, et ajalugu tuleb, õigupoolest saabki vahendada ainult läbi emotsiooni. Ja vajadusel läbi emotsionaalse šoki. Alles siis võib loota, et me tõesti ajaloost midagi ka õpime.

Siinkohal tahaksin väga soovitada kõigil, kes veel pole näinud, vaadata 2014. aastal valminud Martti Helde suurepärast mängufilmi «Risttuules». See on tehniliselt lahenduselt ainulaadne, ehkki omamoodi harjumatu film, kuid minu meelest selle võrra veelgi mõjusam. Tardunud mustvalgete kaadrite rida, millel on õnnestunud rabavalt hästi tabada kogu juuniküüditamise ängi ja tähendust.

Kuidas me peaksime küüditamisest rääkima ja kas see on jätkuvalt oluline?

On oluline kummutada üks müüt, mis siiamaani oma elu elab, meie kollektiivset ajaloomälu mürgitab ja omal moel ka pingeid tekitab – see on müüt sellest, kuidas ühed eestlased teisi Siberisse saatsid. Küsimus on niisiis võimalikus kaassüüs. Või koguni omasüüs. Tavateadvuses ringleb ikka veel kaunis levinud ettekujutus sellest, kuidas piisas kadeda või kiusliku naabri kaebusest «organitele», et küüdinimekirja sattuda. See ettekujutus ei vasta vähimalgi määral tõele. Juuniküüditamise kui pikalt kavandatud operatsiooni asjaolud on tänaseks hästi läbi uuritud, sama kehtib märtsiküüditamise kohta.

Mida need andmed meile ütlevad?

On teada, et juuniküüditamise ettevalmistused algasid juba 1939. aasta sügisel, kohe pärast Punaarmee baaside loomist, mil NKVD eriüksused asusid looma kindlate dokumentaalsete kriteeriumite alusel «klassivaenlaste» nimekirju. Vastavad töörühmad asusid läbi töötama kõikide riigiteenistujate isikuandmeid. Loodi vastavad kartoteegid, kuhu ankeetandmete põhjal koondati terved elanikkonna kategooriad: sõjaväelased, kaitseliitlased, naiskodukaitsjad, politseinikud, kohtunikud, Isamaaliidu liikmed, Vabadusristi kavalerid ja nõnda edasi. Juhuse hooleks ei jäetud midagi.

1941. aasta maikuuks oli arvele võetud üle 37 000 isiku 27 kindla kriteeriumi alusel. Selle «vaenuliku elemendi» seast tehti küüditatavate lõplik valik, vastav otsus langetati Moskvas 14. mail 1941. Seega ei olnud juuniküüditamise puhul vähimalgi määral otsustav kohalike, kuitahes püüdlike punaaktivistide pealekaebamine, kellegi isiklikud motiivid või kättemaksusoov. Vastupidi, okupatsioonivõim andis demonstratiivselt mõista, kelle käes on otsustamine.

Kas võib seega öelda, et kaassüü on suuresti müüt?

Otsustamise mõttes kindlasti. Teiselt poolt kuulus NKVD strateegiasse algusest peale Eesti ühiskonna lõhestamine, umbusu ja vaenu külvamine. Sel põhjusel püüti küüditamise täideviijatena, teejuhtidena, tõlkidena ja vara üleskirjutajatena kaasata võimalikult suur hulk kohalikke inimesi, kelle puhul nende roll rahva silmis jäeti meelega segaseks. Kuulujutte eestlaste otsustavast panusest selles koletus aktsioonis õhutati teadlikult. Muidugi ei ole võimalik eitada paljude Eesti kodanike osalust oma kaasmaalaste represseerimisel, kuid isegi kõige tulihingelisemate uue korra toetajate puhul oli tegu vaid käsutäitjatega.

Muide, nii Eestis kui ka mujal Baltimaades, aga samuti Lääne-Ukrainas kasutas NKVD sellesarnast käekirja ka metsavendluse diskrediteerimisel kohaliku elanikkonna silmis. Metsavendadeks rõivastunud NKVD-lased panid toime veretöid ja muid jõhkrusi, mida hakati seepeale seostama metsavendadega. Iseäranis kasutati seda võtet Virumaa kuulsaima metsavenna Heino Lipu ehk Pargase nime määrimiseks. Kõigel sel oli arusaadav eesmärk: lõhkuda ära rahva ühtsus ja vastupanu.

> Meil lihtsalt ei ole õigust nende meeste ja naiste ohvrit unustada.
>
> **EGON METS**

Natuke sai juba puudutatud märtsiküüditamist. Kas võib tuua välja ka mingeid põhimõttelisi erinevusi kahe suure küüditamislaine vahel?

Võib küll. Neid erinevusi oli päris mitu. Esmalt muidugi ootamatuse efekt ja sellega kaasnev šokk, mis tabas eesti rahvast tol juunikuisel varahommikul. Millekski selliseks selliseks valmis ei oldud. Märtsis 1949 seevastu ei tulnud ees ootav rahvale enam sedavõrd ränga šokina. Okupatsioonivõim oli oma palet nende aastate jooksul näidanud, pidevad arreteerimised ja mahalaskmised, haarangud ja ülekuulamised olid loonud õhkkonna, kus küüdiautode saabumine varahommikusele taluõuele oli peaaegu ootuspärane. Teiseks koostati küüditatavate nimekirjad erinevatel alustel. 1941. aastal viidi ära suur osa Eesti ühiskonna eliidist, poliitiliselt aktiivsed ja ühiskondlikult tegusad inimesed, kellel oli olnud oma roll Eesti riikluse ülesehitamisel ja kandmisel.

Ka nende taluperemeeste puhul, kes juunis 1941 küüditati, oli «kuriteo koosseis» poliitilist, mitte majanduslikku laadi – näiteks kuulumine Kaitseliitu. 1949. aasta märtsiks, mil küüditamise aluseks oli kulakuks tegemine, seesuguseid poliitilise taustaga inimesi enam sama hästi kui ei olnud. Ärme unusta, et pidevad arreteerimised toimusid ka vahepeal, need algasid kohe sõja lõppedes Eestis, hilissügisel 1944.

Kolmas väga põhimõtteline erinevus oli see, et märtsis 1949 peresid ei lahutatud, nad jäid kokku ja kandsid oma saatust ühiselt kuni lõpuni välja. Naistel olid mehed ja lastel isad sealsamas. Ekstra mahalaskmisele kedagi sedapuhku ei määratud. See andis raskustest hoolimata tuge ja aitas rängad Siberi-aastad üle elada. Ning tähtsusetu pole ka ajafaktor – kui 1941. aastal küüditatutel tuli Siberis vastu pidada vähemalt 15 aastat (koju hakati lubama valdavalt alates 1956. aastast), siis märtsiküüditamise ohvrite Siberi-aeg oli poole lühem, seitse-kaheksa aastat. See tähendab aga, et märtsis 1949 viidutel oli rohkem lootust eluga tagasi tulla.

Aga ikkagi, miks on oluline seda kõike mäletada?

Aeg-ajalt kõlavad üleskutsed jätta kogu see traumaatiline minevik seljataha ja elada tänases päevas, keskenduda tulevikule. Ma ei saa sellega kuidagi nõustuda.

Mineviku mäletamine ei tähenda minevikus elamist. Mõnikord olen iseenda ajalooga tegelemist endamisi õigustanud nõnda: mitte mina ei ela minevikus, vaid minevik elab minus. Ma kannan seda endaga kaasas ja see aitab mul tänaseid ja homseid sihte seada. Aitab paremini aru saada, kes ma olen ja kuhu kuulun. See aitab mõista tänast maailma, sealhulgas Eestit, ning teatud piires ennustada homset.

Mis lugu küüditamised meis räägivad?

Küüditamise lugu on osa meie rahva kollektiivsest minast, lisaks aga osa tuhandete Eesti perekondade loost. Siit tulenebki järgmine mõttekäik: oma esivanemate ja nende läbielatu mäletamine on vähim, mida me saame teha austusest nende inimeste vastu, keda enam ei ole – ja keda me ise pole ehk kunagi näinudki.

See on lugupidamine inimeste vastu, kellest ise võrsume ja kellest igaühest midagi edasi kanname. Ilma nendeta poleks meid – paljudel puhkudel sõna otseses mõttes. Need mehed-naised ja lapsed, kes Siberis ellu jäid ning 1950. aastatel tagasi tulid, panid siin aluse uuele elule. Tuhandetele uutele eludele. Kas see ei ole kingitus, mis võinuks samahästi ka olemata olla?

Laiemalt võttes aga peaks selle mäletamisega põimuma tänulikkus – kui mõtleme nendele, kes viidi siit juunis 1941. Need olid mehed ja naised, kes olid hoole ja armastuse ja oma parima äratundmisega ehitanud 20 aastat riiki, mis on alusmüüriks meie tänaselegi Eesti riigile.

Kõik nad andsid oma panuse Eesti elu edendamisse, nad teenisid oma maad ja rahvast. Nende rajatud vundament oli sedavõrd tugev, et lubas meil 50 aastat riigikaotust üle elada ja lootusel kesta. Meil lihtsalt ei ole õigust nende meeste ja naiste ohvrit unustada.

Juuniküüditamine Virumaal

- Juuniküüditatute täpne arv ei ole selge, kuid see ulatub üle 10 000. Teada on küüditatud Eesti laste arv — 2578 (nendest alla 7-aastaseid 1378). Lisaks sündis küüditamisteekonnal 70 last, kellest elama jäi 17.
- Virumaalt küüditati 1270 inimest, sealhulgas Rakvere linnast 187 inimest. Noorim küüditatu Virumaalt oli alla kolmekuune Liis Tammaru Rakverest, kes suri septembris 1941.
- Eestist läks teele üheksa küüdirongi ühtekokku 490 vaguniga. Virumaalt küüditatute ešelon nr 286 koosnes 28 vagunist ning hakkas liikuma 14. juuni õhtul marsruudil Narva — Kohtla — Kiviõli — Rakvere — Tapa — Rakke — Tartu — Petseri — Pihkva.
- 16. juuni hommikul lahkus küüdirong Rakverest, 17. juunil ületati Petseri juures Eesti piir. Pihkvas jagati virulaste ešelon kaheks: ešelon A (mehed ja naistest perekonnapead) suundus Moskva — Pensa — Kaasani — Sverdlovski kaudu Sevurallagi Uuralites. Lõpppunkti Sosvas jõuti 4. juulil. Enamik mehi ja naisi hukati erinõupidamise otsusega aprillismais 1942.
- Kõige verisem päev oli 24. aprill 1942 — sel päeval hukati 115 Eesti vabariigi meeskodanikku.
- Ešelon B (naised ja lapsed) sõitis raudteel 4000 km Novosibirskisse, edasi praamil 1200 km mööda Obi jõge lõpppunkti Aipolovos (Novo-Vasjugani rajoonis Novosibirski oblastis), kuhu jõuti 10. juulil. Virumaa naiste-laste asustamispiirkond oli soine Vasjuganje Obi lisajõe Vasjugani ääres.
- Lapsi hakati kodumaale lubama alates 1954. aastast, enamik ellujäänud küüditatutest vabanes aastail 1956—1958.